

Кристина Митић, Петар Митић

Коло – паганско наслеђе у хришћанском и данашњем руху*

САЖЕТАК: Упркос мишљењу да је кружна игра својствена човеку и да се може јавити у разним појавним облицима код многих народа, коло је према појединим тумачењима словенско наслеђе. Кружна игра ланчано повезаних играча несумњиво је постојала у античкој Грчкој и код племена која су насељавала Балкан пре IV и V века нове ере, али појам играња у колу на ове просторе је стигао са Словенима. Ипак, на основу досадашњих сазнања не може се тврдити да је играње у колу словенско, старобалканско или старогрчко наслеђе. Порекло овог феномена не треба посматрати са аспекта географског и етничког распрострањања, већ искључиво из угла цивилизацијског развоја. Стари источни народи су веровали да играњем кола могу од богова измолити: животну снагу, благостање, здравље, родне године и напредак у кући. Све специфичне особине једног народа и краја, као што су људска психа, поднебље, природни феномени, говор, ритам, песме и плесови, синтетизовани су у фолклору. Писани трагови и документа о играчким појавама припадају новијој историји, те је груписање играчког материјала могуће извести само анализом и поређењем са историјским, културним и уметничким догађајима, пратећи живот нашег народа у различитим историјским епохама. Сматрајући фолклор у садашњости, али и у будућности, треба да подстакну чување многих обичаја националне културне баштине. Обредне игре носе у себи значење некадашњих представа о религији, свету, историји и моралу. Оне су облици старе вере, паганске духовности и касније накалемљеног хришћанства. Реконструкцијом обредног контекста дошло би се и до тзв. играчких песама. Ове игре и песме садрже контаминацију паганских и хришћанских представа, синкретичност, колективност и низ архаичних обележја својствених целокупној традицији. Обредна пракса у оквирима овога рада биће третирана као врста религијског понашања и мишљења заједнице током годишњег и животног циклуса обичаја. Овим прилогом биће само назначена нека размишљања о могућем приступу анализи која је неопходна у савременим проучавањима друштва у целини.

* * *

* Објављено у Зборнику радова „Антрополошки и теoантрополошки поглед на физичке активности од Константина Великог до данас“ (Ниш, 2012), са Међународне конференције одржане у Нишу 2011. године у организацији Универзитета у Нишу, Факултета спорта и физичког васпитања.

У већини речника јужнословенских језика још од XVII века постоји термин коло. Објашњења у њима су мање или више прецизна и опширна, а у појединима се констатује да се ради о прасловенској речи, јер се она у истом облику налази у свим словенским језицима. У српској народној играчкој пракси има више могућих значења термина коло, а Оливера Младеновић у књизи *Коло у Јужних Словена* (Београд, 1973) издваја пет:

1. у основном значењу реч коло се односи на облик игре која се изводи у круг или полукруг, 2. може да се односи на групу људи која учествује у игри, 3. игранку саму, 4. врсту (тип) игре која осим кружног облика има и посебну мелодију (она наводи пример славонског кола које се „не може помешати са другим славонским колима која имају своје називе: дере, календара и сл.“) и 5. кружну игру коју мелодија, типичност и стилске одлике одређују као особит израз етничке групе (нпр. српско, бугарско или хрватско коло). Реч коло у употреби је код Срба, Хрвата и Словенаца, док се код Македонаца, Бугара и Срба у јужној Србији употребљавају термини *оро* и *хоро*. Они долазе од грчке речи *hogos*, која значи: скуп људи, игранка, игра.¹

Р. Кајоа (*Игре и људи*, Београд, 1965) игру дефинише као активност која је: слободна - на коју се играч не приморава, а уједно тиме игра не губи своју природу привлачне и веселе разоноде; издвојена - ограничена прецизним временским и просторним, унапред утврђеним границама; неизвесна - њен се ток и исход не могу унапред предвидети, пошто се иницијативи играча обавезно даје извесна слобода из потребе за измишљањем; непродуктивна - пошто не ствара ни добра, ни богатства, нити било какву врсту нових елемената, изузев преношења власништва унутар круга играча, и чији је исход и ситуација идентична оној на почетку партије; прописана - подвргнута одредбама које укидају обичне законе и за тренутак уводе нову, једино важећу законитост; фиктивна праћена специфичном свешћу о некој врсти другоразредне реалности или о потпуној нереалности у односу на текући живот. Дакле, следећи Кајоину дефиницију игре, према постављеном проблему, издвојени могући обредни елементи ће се само нагласити да су према својој структури некада припадали свету реалности и одговарајућим обредима, а потом су прешли у безазлену, ванвременску игру. Има и таквих препознатљивих елемената за које сигурно знамо да су још увек део обредног понашања. Гледано из данашњег угла, тешко је могуће замислити значај игара и празника у прошлости - посебно данас, када човеку у граду или на селу остаје веома сужен простор између професионалне, радне, ограничене активности. Могло би се приметити да су начин живота, веровања, обреди напуштени у тренутку када нису више имали одговарајући значај за друштво или заједницу. С. Зечевић (*Елементи наше митологије у народним обредима уз игру*, Зеница, 1973. и *Српске народне игре*, Београд, 1981), у анализи српских народних игара, каже да све игре започињу у круг, те да је коло опште цивилизацијска творевина, па су временом игре у колу стекле магијско значење. Д. Антонијевић („Contribution a l'etude de la symbolique du cercle magique et de la marche en rond autour de defunt”, *Balkanica, Annuaire de l'institut des etudes Balkaniques*, III, Београд, 1972) у анализи симболике магијског круга и кретања у круг, наводи велику старост симбола круга у коме се препознаје његово амбивалентно значење: космичко поимање времена и вечита цикличност живота, смрти и поновног рођења, и заштићен простор од нечастивог, злих демона и духова. Заокруживањем простора кругом

¹ <http://www.riznicasrpska.net/muzika/index.php?topic=386.0> (5.8.2011)

обележавају се границе преко којих духови и демони не могу прелазити (Kulišić, Š., Petrović, P. Ž., Pantelić, N., *Srpski mitološki rečnik*, Beograd 1998). Познато је нпр. да су у старом Риму забрањивали деци терање обруча и игре са обручима са првим смирајем дана. Обруч, круг је третиран сунчевим двојником који скупља снагу и мирује ноћу.²

Магија или чаролија, враџбина, јесте способност човека (мага, жреца, врача) да својом вољом делује на силе природе, као и на духове, демоне и друге натприродне силе (паганске богове) за које верује да постоје. Сматра се да је веровање у магију стигло до нас из источне Арабије и из Вавилона, преко Персије, Египта и Грчке. Према палеопсихолошким и психоаналитичким тумачењима веровање у магију је фаза развоја људског духа (осећања и мишљења) и јавља се код свих народа и сваког појединца (у раној фази развоја). То је наивно веровање у свемоћ наших жеља, тј. да се свеколики свет потчињава тим жељама. У овој фази жеље се покушавају реализовати посредно - преко особа, бића или ствари које имају чудотворну моћ. У даљем развоју људског духа и магијске компоненте су се модификовале и уклопиле у религијске обреде, обичаје и сл. Веровања у моћ наших жеља никада се нису губила, данас се говори о магичној моћи игре, речи, симбола, неких уметничких дела итд. Жеље и страхови, према палеопсихолошким тумачењима, претходили су магичној моћи и лепоти, а магични предмет уметничком предмету. Прва уметничка дела нису имала естетску већ магијску функцију, временом су постајала естетска, али не губећи везу са својим магијским пореклом.³ Тако су и обредне (календарске) игре и песме у почетку биле важан део магијског деловања, које је требало да осигура човеков и природни бољитак и да та два доведе у сагласје које је одисало плодношћу.

Ако се пође од добро познате чињенице да је свако даривање (самим тим и у јелу и пићу) један вид приношења жртве, а да је обред жртвовања универзални облик магијског саобраћања човека са вишим силама по принципу *do ut des*, односно *do ut facies*, онда се циљеви жртвене комуникације између људи и оностраних бића одмах поларизују на демонске и божанске као на међусобно супротне. Боговима се приносе жртве да би узвратили благодетима за које су надлежни, док се демони дарују како би се умилостивили и одустали од своје уобичајене активности.⁴ Претпоставка је да су словенски демони само порасли у богове, али било као било, обредне игре и песме су пратиле и то одрастање и пазиле да и оно не измакне контроли. Хришћанство је померило и демоне и богове и променило текстове, понекад и кулисе, али су жеље остале непромењене.

Обреди аграрног карактера су били везани за неко доба године; извођени током пролећа, везани за прелом (половину) лета, жетвени обреди чисто аграрног карактера, божићни (византијске календе), везани за астрономска и метеоролошка посматрања године. Иза обреда стоји веровање у силу, која се налази преко граница човекових моћи. Обреди су заједнички читавој Европи, од Португалије и Грчке па све до Естоније.

Лирска обредна игра и песма део су народне магије и представљају симболички инструмент чији је циљ да изазове промену у жељеном правцу или

² <http://www.rastko.rs/antropologija/vmarjanovic-obredni.html> (4.8.2011)

³ Панић, В., *Речник психологије уметничког стварања*, Београд, 1998, стр. 207-208.

⁴ Радин Ана, „Даривање демона у јелу и пићу”, *Кодови словенске културе*, 2, Београд, 1997, стр. 139.

да сачува постојеће стање од нежељених промена. Највећи број магијских поступака израђен је с циљем да се врати нарушени поредак, што је основна карактеристика лирских обредних игара и песама, као општих и колективних појава.

Народна магија је била човеков одговор на све што није у складу са његовим очекивањем и на све што нарушава његову слику складног развитка. Независно од тога с којим циљем су примењивани магијски поступци, они су грађени једном логиком која је произашла, пре свега, из човековог виђења света. У магијском понашању Срба и других словенских народа уочљиво је примитивно виђење света. Таква понашања су одговор културе на кризну ситуацију у којој се налазе њени носиоци, а не произвољни чин појединца. А пошто се култура увек заснива на системности, она има и устаљени механизам како да на што једноставнији начин ту системност одржи.

Живот и свакодневица били су укомпоновани са светковинама које су их пратиле и увеличавале. У сагласју са природним променама знали су се час, место, садржај и облик управљања тим променама. Обред је чувао податке митолошке свести и паганских схватања, са каснијим примесима изворне или измењене хришћанске религије, али се након сопственог гашења или непрактиковања раслојио или разасуо у безброј обичаја, који се и данас спроводе, као остаци старе вере, која се јаче или слабије стапала са елементима хришћанске религије. Ти обичаји су данас сплет многобожачких веровања, календарских знања и додате христијанизације. Знало се кад ваља неки посао започети, кад окончати, кад се окупити у шуми, кад крај реке, кад кренути у опход, и данас се о томе понекад нешто чује.

Човек се путем ових обреда односио према променама у природи, чему су додаване и промене на личном плану, па је ова уметност понекад и на граници врста (подврсте се приближавају међусобно, граниче са митолошким и посленичким песмама, а пошто се бериђетност и плодност често пребацује мотивски на лични план, претварале су се и у обичајне и љубавне песме). Свеједно, могуће је издвојити пет етапа годишњег природног развитка. То је почетак обнове природе, потом терање сваке нечисти и остављање само чистоте око тек рођене природе. Трећа фаза обухвата потпуни процват свега, у обрту се тежи ка враћању нарушеног склада, да би пети круг чиниле песме чувари успостављеног реда. Пет преломних тачака у годишњем соларном циклусу личи на пет фаза развоја драмске радње, а обреди сами заправо су зачеци драме. Наслојавање и прожимање паганских и хришћанских елемената само је пратило развој врсте, данас је приметно у текстовима песама, али и у бројним обичајима који се још увек практикују.

Представа света примитивног човека је једноставно лепа и он са тим светом једноставно живи и разговара. Човек се огледа у природи, природа у стиховима и тако настаје магични, зачарани круг. По принципу да лепа реч и гвоздена врата отвара, поставља се ова игра и поезија која замењује неартикулисане крике, галаму и повике, али и не може без њих. Пред лепотом и вишом силом се ћути, а овде та виша сила у обличју опходних поворки лепо пева и игра и смешта обредну лирику у основу песничког језика.

Обреди изражавају заједничко осећање дубоке узајамности између човека и природе и уклапају се у старе религије обожавања сунца, земље, тотемизма, култа предака и временом примају и извесна схватања хришћанства. У овим играма и песмама присутне су нијансе паганске духовности, тј. поред старе вере

постоје и нови облици старе вере. Колективно поимање живота и индивидуална слика природе најбоље се преламају и остварују у лирским обредним играма и песмама.

Народна драма је опстала и преживела смену паганског и хришћанског. Како су поништавани стари идоли тако да нема од њих трага, види се већ по једном наводу Новгородске хронике: „Године 6497. (989) Владимир се покрсти. Свештеник Аким дође у Новгород и разори места жртвеника и учини да се обори Перун, и заповеди да га баце Волхову, вукући га по блату и шибајући га. Један демон уђе у Перуна и стаде да виче: - О, тешко мени, падох у ове немилосрдне руке! - И он плакаше испод великога моста, а један са обале из Пидбе оде ујутро на обалу речице у тренутку кад је Перун пристајао уз ивицу, и онде га отисну мотком: - Перушице мој, досад си доста пио и јео. Сад продужи да пловиш далеко одавде!⁵ Словенско двојеверје је трајало више од два века, а после њега је изникло само похришћављено незнабоштво. Уништити веру и култ Перуна, Световида и Сварога било је скоро немогуће; оденути та иста божанства у хришћанске одоре и дати им имена хришћанских светитеља и скоро све остало оставити по страни, било је већ много лакше. Хришћанство је само накалемљено на стару веру словенску. Народ се површно покрстио и на први традиционални празник се вратио паганизму задржавши све његове радње, променивши само име патрона.

Древни човек има изванредно поверење у моћ својих жеља.⁶ Народни уметник је творац поруке која извире из физичке и психичке потребе да се појединцу и друштвеној заједници осигура извесна моћ над околним светом, да се оствари укључивање човека у променљиво и несигурно збивање које га окружује.⁷ Ова уметност није стварана као поезија нити да би била поезија,⁸ већ се налазила у служби тежњи које су већим делом данас изгубљене. Хипотеза је да су те тежње имале и магичне смернице.⁹ Опходне поворке као да се играју ради сваког благостања у склопу обредне радње и са сталним припевима који су уређивали поворку, апострофирали божанства и изражавали жељу. Поворке су изводиле симболичне сцене у којима је обред имитирао свој циљ. Речи и радње тог обреда нису могле бити сачуване у облику фосила.¹⁰ До данас се сусрећемо са преживелим ритуалним поступцима у оквирима народног стваралаштва.

Удео тих старих словенских ритуала и мистерија у стварању одлика националне културе је велики, некад много јачи од каснијих хришћанских утицаја, који су, често, прекидали спонтани развој старих паганских институција.¹¹ Тек што су Словени примили хришћанство, византијски елементи помешали су се са народном магијом и старим схватањима. Дух хришћанства је прво само бојио оно што је народ доселио из старе постојбине, а потом је открио читаву ризницу нових мотива.¹² То је поезија обреда који није стигао до култа,¹³ јер му је хришћанство изменило развојни пут.

⁵ Петровић, Р., *Есеји и чланци*, Београд, 1974, стр. 289.

⁶ Фројд, С., *Тотем и табу*, Београд, 1969, стр. 206.

⁷ Leroi – Gourhan, А., *Religije prehistorije*, Zagreb, 1968, стр. 80.

⁸ Крњевић Хатица, *Лирски источници, из историје и поетике лирске народне поезије*, Београд, 1986, стр. 5.

⁹ Фројд, С., нав. дело, стр. 213.

¹⁰ Leroi – Gourhan, А., нав. дело, стр. 132

¹¹ Матић, В., *Заборављена божанства*, Београд, 1972, стр. 164.

¹² Петровић, Р., нав. дело, стр. 289. и 388.

¹³ Веселовски, А. Н., *Историјска поетика*, Београд, 2005, стр. 515.

Према мишљењу Д. Бандића¹⁴ природни развој наше народне религије добрим делом је прекинут доласком Јужних Словена на Балканско полуострво и снажним процесом христијанизације. Нова званична религија није могла да уништи стара веровања и обичаје, али им је увелико ударила свој печат. Сажимањем старог и новог у оквирима система табуа уз пољопривредну производњу створене су бројне паганско-хришћанске, синкретичке творевине. Један од главних циљева различитих обредних поворки био је сакупљање дарова и заузврат магијско изазивање плодности и сваког напретка у домаћинству, док су учесници сматрани недодирљивим бићима.

И за В. Чајкановића¹⁵ хришћанство је нагло прекинуло природни развој словенског паганизма. Хришћанска догматика и морал били су савременији и зато неодољивији, организација Христове цркве јача и процес похришћањивања словенског народа извршен је релативно брзо и без великих потреса. Неким старинским култним обичајима црква је дала своју ауторизацију и благослов, тако да ни „мили Божић“ није празник хришћански, него старински словенски. Стихови из којих се види очекивање епифаније (*epiphania domini*), доласка божанства, редовно се јављају или на почетку песама или као рефрен, што доказује да имају ритуални карактер. Паганизам је имао свој развој, од териоморфних богова ка антропоморфним, од страха у односима према тим боговима ка поверењу.¹⁶

Магија је натурализација људских акција, а религија хуманизација природних закона у време када је свет још био млад. Свака игра дефинише се скупом правила која омогућавају практично неограничен број партија; ритуал који се такође игра личи на повлашћену партију, одабрану међу свим могућностима, јер једино она доводи до успостављања равнотеже између људи и природе.¹⁷ Те пророчке игре или обреди колективне су болести и социјалне хистерије.¹⁸ Свака година доноси низ сложених, архаичних свечаности које су одблесци неке врсте пасторалних драма по зеленим ливадама, крај потока и жбунова, где старословенска божанства играју своје улоге, лирске и трепераве од весела. Мистичне игре додола, лазарица, краљица, попут Аристофанових драма, обнављају велику симболику биљног и животињског царства,¹⁹ прерушени и маскирани глумци играју и певају.

Обредне игре и песме немају естетску намену. Оне су сурвивали и то деформисани.²⁰ Све имају и своје христијанизоване двојнице. Нехришћанска обредна пракса контаминирана је праксом хришћанских празника, али се често јавља и контаминација два нехришћанска празника. Важан је био кодекс знања колектива, мимо ког се није ишло. Лични ставови и осећања су поклопљени са колективним схватањима. Утврђени су идеали једне заједнице, општи идеали лепоте. Имитативна магија дуго је задржала архаичке облике са каснијим христијанизованим допунама. Песме су комплексне и синкретички повезане са другим уметностима: игра, музика, драма; певачи су истовремено и играчи и глумци. Забележени текст је изолован или истргнут из аутентичног контекста садржаног у игри - плесу, колу, мелодији, ритуалној радњи, врсти послова итд.

¹⁴ Бандић, Д., *Табу у традиционалној култури Срба*, Београд, 1980.

¹⁵ Чајкановић, В., *Мит и религија у Срба*, Београд, 1973.

¹⁶ Исто, стр. 191, 220, 228.

¹⁷ Леви-Строс, К., *Дивља мисао*, Београд, 1978, стр. 72.

¹⁸ Петровић, Р., нав. дело, стр. 309.

¹⁹ Исто, стр. 310.

²⁰ Ковачевић, И., *Семиологија ритуала*, Београд, 1985.

Није занемарљива ни категорија извођача - певача, активних и пасивних учесника у обреду. Зато је и највернији запис, у ствари, огољена или непотпуна структура.²¹

Све ове најстарије усмене творевине представљају, мање или више, магију подражавања (имитативну магију), оне су молитве или магичне формуле, које обредним језиком описују цео ток обредних обавеза.²² Све оне чине сећања на вегетацијско божанство које сваке године умире и васкрсава; оне прате пут сунца и развој вегетације, а обредна кола сугеришу сунце у пуном облику и сјају и богатство вегетације. Књижевноуметничка лепота и вредност је у колективном поимању живота (кодекс знања – живот заједнице – молитвено певање) и у индивидуалној слици природе (годишње промене). У песме су пресликани и пренесени елементи из непосредне обредне праксе, као што су ритам кретања, радње, сцене, костими, улоге, маске. Присутни синкретизам (јединственост, нерашчлањеност, која карактерише првобитно неразвијено стање - првобитну уметност) жанровски је разлучен у циклусе ових песама којима се лирски индиректно изражавају жеље. Етнографско језгро и обредна правила сугерисани су језиком постојаних симбола, а формуле и обрасци су се наслеђивали. Песме одсликавају начин мишљења и живљења колектива. Евидентна је најстарија историја човековог свакодневног живота у анимистичкој заједници, слојеви древне религије и веровања, уз митске наслаге. Константе су обред, играње, музика, певање са елементима првобитног текста. Имале су особину мање променљивости приликом преношења због обредног карактера и нису обнављане, временом су се губиле, међусобно преплитале или приближавале другим лирским врстама (посебно љубавним и обичајним - свадбеним лирским песамама).

Постојало је памћење обреда, које је било слојевито и обухватало је и најдубљу архаику обредних радњи и касније њихове трансформације настале услед прилагођавања древних ритуала новијим, вишим облицима културе. Најбољи чувар свих тих елемената била је песма која је пратила обред.²³ Стварни догађаји нису у тексту него изван њега, у обредним радњама које песме прате, у магичној моћи речи да изазову жељене догађаје. Обредно, митско и магично јесу основне функције ових текстова, од којих свака функција служи утврђивању и осмишљавању жељеног поретка.²⁴ Предуслов егзистенције фолклорног дела јесте постојање групе која то дело прима и одобрава. Обред без прихватања заједнице не може постојати, то је *contradictio in adjecto*, те иако је у саставу овог или оног обреда постојало индивидуално изражавање, ипак је пут од њега до обреда подједнако далек, као и пут од индивидуалне деформације говора до граматичке језичке мутације. Фолклор је близак „производњи по наруџби”.²⁵ Код неке врсте обредних игара и песама готово цела заједница је истовремено произвођач и потрошач.²⁶ Лични ставови и осећања се морају поклопити са колективним схватањима, идеали лепоте су општи и утврђени у одређеној заједници.

Драмски елементи се распознају код неких обредних ликова. Маске указују

²¹ Самарџија Снежана, *Увод у усмену књижевност*, Београд, 2007, стр. 98.

²² Бенедикт Рут, *Обрасци културе*, Београд, 1976, стр. 88.

²³ Исто, стр. 324-326.

²⁴ Исто, стр. 284.

²⁵ Јакобсон, Р., Богатирјов, П., „Фолклор као нарочит облик стваралаштва”, у:

Бошковић-Стули Маја, *Усмена књижевност, избор студија и огледа*, Загреб, 1971, стр. 20-22.

²⁶ Исто, стр. 28.

на тајанственост тих ликова, некима су забрањене речи (табу), не оглашавају се да им не би нашкодиле зле силе; поједини у обреду преузимају улогу активног лица, диктирају осталима шта им је чинити. Фолклорно позориште се наставља тамо где је култ престао. Из драмских садржаја могу се реконструисати основни елементи душевне преокупације примитивног човека: брига да осигура себи живот и потомство, љубав и хлеб.²⁷ Земљорадничка магија је неизбежно периодична, нужна, вршена са циљем по тачно утврђеном сценарију, где се учесници подвргавају одређеном начину понашања, облачења, својеврсном маскирању, прерушавању, како би у улози нових, моћних бића били у стању да успешно дејствују у магијском ритуалу као други људи.²⁸ Магијске радње се врше крај села и поља, на кућним праговима, огњиштима, крововима, средишњим гредама куће, на улицама, путевима, траговима стопа, капијама, ђубриштима, гробљима, обалама река, на раскрсницама, где у ствари пребивају сабласни демони.²⁹ Унутар људског или освојеног простора постоје гранична места која раздвајају затворени од отвореног, чист од нечистог, повезан простор од разједињеног. Она могу симболизовати и границу између људског и нељудског или неосвојеног и зато су потребни медијатори у магијским обредима или извођачи, тј. читаве поворке у лирским обредним песмама. У додиру с митолошким бићима, која поворке глуме, човек је обавезан да ћути, у противном комуникација с њима је немогућа или ће пак бити кажњен с њихове стране одузимањем гласа. Неки модели магијске комуникације откривају да глас и сузе служе за изградњу симболичке осе којом се човек повезује са божанским заштитником.³⁰

Једна од основних карактеристика обредне праксе у традицијској култури Срба је синкретизам настао контаминацијом. Природа те контаминације је двострука: нехришћанска обредна пракса контаминирана је праксом хришћанских празника, али се често јавља и контаминација два нехришћанска празника. Контаминација нехришћанско-хришћанско је честа појава и лако уочљива, док контаминација нехришћанско-нехришћанско подразумева врло сложено откривање, најчешће данас неизводљиво због немогућности реконструкције опходних обреда, који су се вршили уз помоћ и магијских и религијских практика. Деконтаминација контаминираних ритуала подразумева раздвајање несродних елемената обредне праксе. Циљ истраживача обредне праксе је чиста форма³¹, до које је понекад, дакле, немогуће доћи.

Сложеност народног календара словенских народа на Балкану укључује низ веровања и представа које потичу из различитих митско-магијских традиција. Усмеравање пажње на однос земљорадничког календара (одређеног временом послова на узгајању житарица, воћа и поврћа) и хришћанског календара указује на њихово прожимање. Заједничке елементе, везе и разлике ових календара у народној култури словенских народа могуће је уочити праћењем стилизације етнографске подлоге у лирским обредним (календарским) играма и песмама.

Како су празници у хришћанском календару везани, поред догађаја из Христовог и Богородичиног живота, и за свеце, отвара се питање мотивације

²⁷ Бонифачић, Н. Р., „О народној драми”, у: Бошковић-Стули Маја, *Усмена књижевност, избор студија и огледа*, Загреб, 1971, стр. 308-309.

²⁸ Петровић, С., *Српска митологија*, Београд, 2004, стр. 54-55.

²⁹ Исто, стр. 58.

³⁰ Раденковић, Љ., *Симболика света у бајањима Јужних Словена*, Ниш, 1996.

³¹ Ковачевић, И., *Семиологија ритуала*, Београд, 1985, стр. 177.

везивања ових празника у народном хришћанству са особинама светаца, њиховим именима, предањима, веровањима и обичајима. Веза свеца са земљорадничким радовима огледа се у атрибуту уз његово име. Хришћански свеци се повезују са сфером земљорадничког циклуса путем народне етимологије. У обредној култури балканских Словена могу се препознати елементи специјализације светаца у односу на пољопривредне културе, светац може преузети својства свог паганског претходника. Празници су дани када се празнује (не ради), али се управо празници одређују као међаши за одређене послове, њима се одрђује почетак и крај неке радње. Прописи о почетку послова, о уздржавању од пољских радова, везе земљорадничких обреда са другим народним обредима и веровањима, као и везе секундарне ритуализације и ритуализованих поступака могу се објаснити тек реконструкцијом старих слојева народне културе, преплитањем елемената из паганског доба и касније формираним представама. Једна те иста радња може имати функцију симболичког представљања најаве стварне радње, обележавања почетка и краја те радње. Веза аграрног и хришћанског календара је утврђена, али лабава и помична. Човек народне културе, који је своје разноврсне календаре прилагодио народном хришћанском календару, тек у неким случајевима успоставља чврсте везе између логике хришћанског система обележавања времена и других сегмената културе. Потреба да се време потчини циклусима произилази из понашања природних појава, али и човекове жеље да те појаве уреди. У напоредном постојању, преплитању и сударању различитих врста календара одржава се прожимање различитих културних слојева.³²

Годишњи космогонијски циклус се одвија према соларном принципу; бројне светковине претхришћанског времена су од епохе христијанизације постале део новог сценарија. Преко старих обичаја пребачени су рамови нове догматике, иако су у простонародној свести остале да егзистирају древне обличке структуре. Десио се феномен усаглашавања различитих и разноликих религијских светова.³³ Ривалству између Цариграда и Рима треба захвалити што су се сачували толики обреди, обичаји и култови. Византија је попустила пред незнабоштвом, насупротив римским мисионарима који су га искорењивали. Стари обреди, обичаји, па чак и поједина божанства, задржала су се непромењена у суштини својој, само у новом руху и са новим именом хришћанским. Процес покрштавања је био дуг, отуд велики број задржаних обреда или боље речено обичаја. Постоји теза (Л. Нидерле) да се религија старих Словена састојала у обожавању демона и да су се тек накнадно поједини демони уздигли до култа богова. Занимљиво је напоменути да Словени поред пансловенских божанстава имају и локална божанства појединог племена или града, која дотично племе или град изнад свега обожава³⁴ (заветине и литије) и то постаје универзална и стална карактеристика.

Китњасте ритуали имају елемената естетског и представљају прелаз ка уметничком изражавању. У несвесном код људи постоји успостављена веза између ритуала и жељеног циља. Ако та веза ослаби, ритуал се мења, постаје баналан церемонијал или сасвим ишчежава. Везе између ритуала и циља најчешће су случајно успостављене, по принципу случајног успеха или су аналошког карактера. Анимизам или веровање примитивних народа у деловање

³² Ајдачић, Д., „Земљораднички и хришћански календар балканских Словена”, *Кодови словенских култура*, 2, Београд, 1997, стр. 127-130.

³³ Петровић, С., нав. дело, стр. 691.

³⁴ Васиљев, С., *Митологија древних Словена*, Београд, 1990, стр. 13-18, 34.

душе и духовних сила у природи итекако је присутан у овим стиховима. Према палеопсихолошким истраживањима први уметнички радови у историји уметности имали су анимистички карактер. Као натприродна сила, требало је да произведу неко жељено дејство, које није имало естетски карактер.³⁵

Паганска нова година је почињала у марту. Термин паганизам везан је за село, пошто су се обреди и обичаји из пререлигијских времена најдуже задржавали у њему. Пагански обичаји су се увлачили и у религиозне обреде, разне културне обичаје и церемонијале, а још увек се могу наћи у оригиналним извођењима. Пантеизам богове схвата као безличне силе присутне и активне у васцелој природи. У политеистичким религијама верује се у више божанстава, од којих је један, обично главни, врховни бог, а нижа божанства делују само у одређеним деловима и областима света и живота. Са стварањем уједињених и целовитих племена, настајала је и представа о божанству које штити племе. Опште карактеристике развоја идеје божанства иду од култа предмета или животиње до апстрактног бога, од више божанстава до једног бога, од бога који је страشان, који брани и кажњава до бога који све разуме, прашта и штити, који човека третира као свога сина премилог. Дошло се чак дотле да појединац схвата бога као биће које испуњава све његове жеље и да иза сваке његове жеље или дела стоји бог.³⁶ Хришћанство је усвојило многе елементе паганског погледа на свет и ритуала, подесивши их обредном циклусу уобичајеном за пагане. Ритуалне песме су до нас дошле у хришћанској љусци, тј. у облику духовних религиозних песама. Лакше је судити о суштини садржаја религиозних песама пагана него о њиховој форми, стилу и саставу.³⁷

Контакт живих и мртвих по старопаганском веровању дешавао се у време некрштених дана, од Божића до Богојављења, а повезан је и са још неким хришћанским празницима, Ђурђевдан, Васкрс, Тројице.³⁸ Зимско бешњење нечисте силе требало је умолити и умилостивити у време божићног поста, некрштених дана, па до првих поклада. Пролећно-летња сезона демонске активности владала је од момента отварања земље и буђења биљног и животињског света све до јесењег замирања природе.³⁹ Певане су и песме на Цветну недељу и на Биљани петак и сл., али пошто се у различитим приликама често певала иста песма, обредни контекст ових песама се у време записивања већ увелико изгубио. Сваки облик традиције, па и календарске игре и песме, јавља се као својеврстан културни палимпсест, чије читање зависи од тумачеве имагинације да успостави и реконструише актуелни и претходни текстуални слој. Обредне игре и песме нису пуки одраз стварности нити препричан обред,⁴⁰ већ магија покрета и речи који су преживели и надживели. Неки од њих су:

Коледари (момци; место: кућа; време: од Бадњег дана до Нове године; уобичајене улоге: дедица, коњоводац, млада, два певача, гајдаш, три алосника; реквизита: дрвени коњ, коњска опрема, зооморфне маске, мачеви, штапови, клепетуше). Мушка поворка је обавезно имала реквизиту богова који се везују за сунце (коњ и коњска опрема). Представљали су богатство шуме и носили

³⁵ Панић, В., нав. дело, стр. 20.

³⁶ Исто, стр. 41-42.

³⁷ Велецкаја Наталија Николајевна, *Многобожачка симболика словенских архајских ритуала*, Ниш, 1996, стр. 127. и 136.

³⁸ Виноградова Људмила Н., нав. дело, стр. 82. и 85.

³⁹ Исто, стр. 100.

⁴⁰ Јовановић, Б., „Поговор”, у: Велецкаја Николајевна Наталија, *Многобожачка симболика словенских архајских ритуала*, Ниш, 1996.

зооморфне маске (козја кожа са роговима). Један од младића био је снашка у женским хаљинама, један је био коњоводац (често са дрвеним коњем). Мачеви, штапови, клепетуше били су незаобилазни као средство стварања буке којом се истерују караконцуле. Коледари први најављују сунчеву нову годину, почетак узлазне путање у доба зимског солистиција (у децембру), чему одговара и буђење природних енергија које се испољавају у свему што живи. Они су бића вишег реда у људском облику, а поворке ноћни опходи за време зимске краткодневице, неожењени младићи, негде и ожењени, неки маскирани, неки без маске. Пре извођења песама коледари играју коло, што је видљиво и у стиховима: „Колеђани коло граде, / Коледо, коледо!” (Зоја Карановић, АЛНП, бр. 31) и глуме истеривање злих сила. Домаћини се укључују у игру задркивањем невесте, коју остали бране.⁴¹

Лазарице (девојчице; место: кућа, двориште; време: Лазарева субота и Цвети, седам дана уочи Васкрса; уобичајене улоге: две шеталице (Лазар и Лазарка), четири певачице, старија девојка, остатак поворке). Искићене девојке имају предводницу. Лазар је девојка преобучена у мушко одело, која у руци има мач, јатаган, штап или мараму, а на глави калпак или окићени шешир. Лазарица је обучена у свечано бело одело, док јој је глава покривена белом марамом или танким велом који крије лице, и она је окићена цвећем. Певачице су у белом са звонцима и прапорцима, белим луком и цвећем. Њихов број је морао бити непаран. Текстови лазаричких песама могу садржати елементе култа змије, могу бити посвећени радњама против змија, постоје текстови који се односе на саме учеснице, као и они којима се жели добробит појединим члановима домаћинства или кући у целини. Оне су незадовољне поклонима знале и да „распоју” жељено, а игром сугеришу култ плодности.⁴²

Краљице (девојке; место: кућа, двориште; време: Тројице, педесети дан после Васкрса; уобичајене улоге: краљ, краљица, барјактар, дворкиња, играч, певачица). Краљичке песме извођене су хорски у оквиру динамичне обредне игре у славу култа плодности. У текстовима су присутни описи ритма кретања и радњи, сцене и костима с мушким обележјима (мач, барјак на копљу), строго су одређене сталне улоге учесника (краљ, краљица, барјактар итд.). Цело једно ведро обредно позориште, зависно од календара, ушло је у песме брзог шестерачког ритма. Сачувао се колективни начин извођења, вера у митску улогу краљица, персонификованих духова вегетације који долазе из земље у којој по два сунца греју, по два ветра веју. Синкретичност је, такође, очигледна: јунакиње песама су истовремено и играчице и певачице, тј. извођачи обреда. Колективни монолог је глас множине, сви учесници су један лирски јунак. Композициона форма је обликована на заједничком монологу - обраћању, извире из непосредне стварности обреда краљица, који изражава заједничко осећање дубоке узајамности између човека и природе.⁴³

Додоле (девојчице; место: двориште; време: четвртак (дан бога Перуна), окационалне, могу да се изводе крајем јуна или почетком јула или кад је велика суша; уобичајене улоге: додола, четири додолице). Обред представља утркивање облака и сеоске поворке, које је обавезно, а глумице су дословно прерушене у природне костиме. Тиме се оне идентификују с природом и годишњим добом, преузимајући на себе улогу древних свештеница посвећених

⁴¹ Недељковић, М., *Годишњи обичаји у Срба*, Београд, 1990, стр. 115-118.

⁴² Ковачевић, И., *Семнологија ритуала*, Београд, 1985, стр. 29-30.

⁴³ Крњевић Хатица, *Различне женске пјесме, руковети народне лирике*, Београд, 1987, стр. 14-25.

у тајне тзв. имитативне магије. Оне се, у одећи од цвећа и певајући, утркују са облацима, домаћини их поливају водом, а тај низ стопљених симболичких ознака и радњи има за циљ изазивање кише, пошто је први услов, јединство с природом, испуњен. Веровало се да ће опонашање ритма природног процеса „отворити” облак и благословити усеве кишом.⁴⁴ Негде су у овом обреду учествовали и мушкарци (прпоруше).⁴⁵ Додолске песме као молбе за кишу или молепствија из старих времена остатак су паганства. Главна додола не пева, она је жртва божанству (Богу Перуну, који је код Бугара сматран и богом кише), које дарује кишу и често је она посмрче, сироче или последње дете у мајке. Додолице су у улози мага у ритуалу. Маскирана поворка младих девојака у улози каквог женског кишног божанства, које девојке магијски призивају, док је главна додола епифанија самог божанства.⁴⁶

Под утицајем цркве древне светковине су замењене новим светковинама са библијским подтекстом, али функција је остала иста, нови празници су наставили да потенцирају симболику стваралачке божанске снаге, отварања земље и бујања вегетације. Остао је исти и обредни хронотоп, затим учесници ритуала, па и радње које се врше коло, игра, песма и сл.⁴⁷ Све заједно је наставило да сугерише богато ново лето и жељу за богатимновим летом.

Словенски богови су радо гледали енергично кретање, љуљање и окретање у ритму, па су зато Словени играли у свечане дане. Све специфичне особине неког народа и краја, као што су људска психа, поднебље, природни феномени, говор, ритам, песме и плесови скупљени су у фолклору. Народна мелодија која се чује носи и део атмосфере крајолика с којим непосредно живи и од којег је аутентично изречена. Фолклор не намеће никакве догме и прописе, он омогућава потпуну слободу уметнику у стварању и интерпретирању. Момци или ожењени људи отпочињали су шетњом играње на играчким скуповима, и то често уз вокално-инструменталну пратњу, дајући посебан значај како почетку играња тако и самој игри. Након што се она изведе, следиле су друге игре по жељи коловође. Основни играчки образац се украшава: поскоцима одоздо или одозго, преплетима, заплетима, треперењем, поцупкивањем, застајкивањем, варалицама, ударима (ноге у ногу), променом ритма у једном такту, усложњавањем корака (повећањем броја изведених корака у једном такту). Играње у круг је идентично и човековом поимању простора, у архитектури прве човекове куће- склоништа имале су кружну основу. Затворен круг представља једноставан, крајње строг, али истовремено савршен облик, јер сви играчи изводе исте кораке и покрете, држе се на исти начин.⁴⁸ Коло и данас далеко од обредне праксе симбол је сунца и сваког благостања, ма где и ма како се играло. Представља важно наслеђе које је само кроз векове мењало рухо, а у својој суштини остајало једнако.

⁴⁴ Исто.

⁴⁵ Недељковић, М., нав. дјело, стр. 70.

⁴⁶ Петровић, Р., нав. дјело, стр. 765-769.

⁴⁷ Самарџија Снежана, нав. дело, стр. 186.

⁴⁸ <http://www.facebook.com/topic.php?uid=327889057666&topic=14613> (4.8.2011)

Извори

1. Ајдачић, Д., „Земљораднички и хришћански календар балканских Словена” и Радин Ана, „Даривање демона у јелу и пићу”, *Кодови словенске културе*, 2, Београд, 1997.
2. Бандић, Д., *Табу у традиционалној култури Срба*, Београд, 1980.
3. Бенедикт Рут, *Обрасци културе*, Београд, 1976.
4. Васиљев, С., *Митологија древних Словена*, Београд, 1990.
5. Велецкаја Наталија Николајевна, *Многобожачка симболика словенских архајских ритуала*, Ниш, 1996. (поговор Б. Јовановић)
6. Веселовски, А. Н., *Историјска поетика*, Београд, 2005.
7. Виноградова Људмила Н., „Значење календарских периода за карактеризацију митолошких бића”, *Расковник XXV*, бр. 95-98, Београд, 1999.
8. Деретић, Ј., *Историја српске књижевности*, Београд, 2007.
9. Јакобсон, Р., Богатирјов, П., „Фолклор као нарочит облик стваралаштва”, Бонифачић, Н. Р., „О народнојдрами”, Каштелан, Ј., „Гавран и коњ”, у: Бошковић-Стули Маја, *Усмена књижевност, избор студија и огледа*, Загреб, 1971.
10. Карановић Зоја, *Антологија лирских народних песама*, Београд, 1997. (из напомене)
11. Ковачевић, И., *Семиологија ритуала*, Београд, 1985.
12. Крњевић Хатица, *Различне женске пјесме, руковети народне лирике*, Београд, 1987. и *Лирски источници, из историје и поетике лирске народне поезије*, Београд, 1986.
13. Латковић, В., *Народна књижевност I*, Београд, 1967.
14. Леви-Строс, К., *Дивља мисао*, Београд, 1978.

15. Leroi – Gourhan, A., *Religije prehistorije*, Zagreb, 1968.
16. Матић, В., *Забрављена божанства*, Београд, 1972.
17. Недељковић, М., *Годишњи обичаји у Срба*, Београд, 1990.
18. Панић, В., *Речник психологије уметничког стварања*, Београд, 1998.
19. Петровић, Р., *Есеји и чланци*, Београд, 1974.
20. Петровић, С., *Српска митологија*, Београд, 2004.
21. Раденковић, Љ., *Симболика света у бајањима Јужних Словена*, Ниш, 1996.
22. Самарџија Снежана, *Увод у усмену књижевност*, Београд, 2007.
23. Фројд, С., *Тотем и табу*, Београд, 1969.
24. Чајкановић, В., *Мит и религија у Срба*, Београд, 1973.

”KOLO - A PAGAN LEGACY IN THE CHRISTIAN AND CONTEMPORARY FORM”

ABSTRACT: In spite of the common belief that the circle dance is specific for man and that it appears in various forms in numerous peoples, according to certain interpretations, it is a Slavic legacy. The circle dance of chain linked dancers doubtlessly existed in ancient Greece and among the tribes which inhabited the Balkans in the period before the 4th and 5th century BC, but the notion of dancing in kolo appeared in this area with the arrival of Slavs. However, according to former discoveries, it cannot be claimed that dancing in kolo is a Slavic, Proto-Balkan legacy. The origins of this phenomenon should not be considered from the geographical and ethnical aspect, but exclusively from the aspect of civilization development. Ancient Eastern peoples held the belief that by dancing in kolo, as a form of a prayer, they could gain certain benefits from gods: vitality, prosperity, health, good harvest and prosperity in the house. All the specific characteristics of a nation and area, such as the human psyche, climate, natural phenomena, speech, rhythm, songs and dances, are synthesized in the folklore. The written records and documents about the dancing forms belong to the recent history, which leads us to the conclusion that these data could be grouped only by analyzing and comparing them to the historical, cultural and artistic development and by tracing the life of our people in different historical epochs. Both the contemporary and future festivals of folklore should aim at preserving the numerous customs of the national cultural heritage. Ritual dances contain ancient views of religion, the world, history and moral. They represent forms of the ancient faith, pagan spirituality and the later superimposed Christianity. The reconstruction of the ritual context leads towards the so-called dance songs. These dances and songs contain the contamination of the pagan and Christian standpoints, syncretism, collectivity and a series of archaic traits common for the overall tradition. The ritual practice in this paper will be treated as a form of religious behavior and the common belief of the community during the year and life cycle of customs. This work indicates certain beliefs about a possible approach to the analysis of this issue which is necessary in the modern investigation of the whole of society.